

MAGDALENA WANIEWSKA

SAMORZĄD STANOWY WSI W POLSCE PIASTOWSKIEJ

ZADANIA I KOMPETENCJE

W toku rozwoju społeczeństw i państw, na skutek zmian mentalności oraz następstwie powstawania coraz to nowych potrzeb, postępu kulturowego i politycznego, organizacja administracji ulegała przekształceniom, a niekiedy nawet pewne jej formy zanikały. W wyniku zmian ustrojowych, jakie zachodziły w różnych epokach historycznych, także dzieje samorządu – jako samoczynnej formy organizowania życia publicznego – ulegały reorganizacji.

Samorząd był zawsze instytucją ważną zwłaszcza dla państw wolnościowych, rozwijał bowiem pierwotną, stanową demokrację. Pojawiał się w okresach rozkwitu demokracji (okres republiki i początkowy cesarstwa rzymskiego, monarchii stanowej), a zanikał w okresach dyktatur (okres despotyzmu władców, absolutyzmu). Samorząd zmieniał się, tak jak ulegały przekształceniom role i cele państwa. Towarzyszył człowiekowi od początku jego trwania w społeczeństwie, funkcjonując – z wyjątkiem społeczeństw niewolniczych oraz silnie zdominowanych przez aparat władzy państwowej – w okresie przedpaństwowym, jak i po powstaniu państw, a także np. w PRL¹.

Samorząd stanowy – co chciałabym szczególnie podkreślić – podobnie jak jego inne formy (wspólnotowa, państwowa) jest dowodem na to, że samorządność sprawdzała się w różnych okresach i ustrojach. Do jej największych sukcesów należy zaliczyć wkład w wychowanie społeczne przez rozwój demokracji, także w jej wymiarze pierwotnym, stanowym, w ochronę godności

Mgr MAGDALENA WANIEWSKA – doktorantka w Katedrze Samorządu Terytorialnego i Polityki Lokalnej Instytutu Socjologii KUL; adres do korespondencji: Instytut Socjologii KUL, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin.

¹ M. G o ń c z a r, *Samorząd wsi. Historia i nowe możliwości*, Warszawa 1990, s. 5.

człowieka, a zwłaszcza grup z dolnych szczebli drabiny społecznej (chłopów, mieszczan). Rozwijający się samorząd stanowy był również swoistą szkołą obywatelskiego wychowania, promując podstawowe wartości, takie jak wolność, partycypacja czy efektywność, i wprowadzając je w życie.

Przedmiot analizy tej pracy stanowią niektóre aspekty modelowe samorządu stanowego wsi reprezentowane przez Stefana Inglota – historyka i badacza przekształceń zachodzących na polskiej wsi. Wizja samorządu została w niej sprowadzona do historycznego ujęcia zmian zachodzących w instytucjach wiejskich do końca XIV wieku.

Zasadniczym celem tego artykułu jest ukazanie spójnej koncepcji samorządu stanowego wsi przez określenie zakresu zadań i kompetencji tej średniowiecznej instytucji. Dotychczasowy brak zarysu teoretycznego nie jest jedynym powodem zwrócenia się do pierwszych wieków funkcjonowania państwa polskiego. Powrót do przeszłości, przy użyciu metody historyczno-krytycznej, jest konieczny do poznania koncepcji początków samorządu i teoretycznego określenia drogi, jaką przeszła wspólnota samorządowa w tworzeniu własnych organów.

Można zadać sobie pytanie o sens prowadzenia rozważań na temat funkcjonowania instytucji sprzed ośmiu wieków, gdy współcześnie jesteśmy świadkami dyskusji na temat kształtu i zakresu działań instytucji samorządowych. Zwrócenie się ku innym, wcześniejszym typom samorządu ma dać odpowiedź na pytanie, czy samorząd sprawdza się w konkretnych warunkach, tzn. czy zabezpiecza interesy wspólnoty lokalnej. Jako argument za podjęciem tego tematu niech posłużą słowa S. Wójcika, iż „bez dogłębnego poznania historii samorządu niemożliwe jest zrozumienie odrodzenia się samorządności i kierowanie dalszą jego ewolucją”². Dodatkowo szerokie spojrzenie na problematykę samorządu – dzięki analizie korzeni poszczególnych typów samorządu – pozwala dostrzec charakter i intensywność zmian pojawiających się nie tylko w strukturach państwowych, ale i w świadomości jednostek. W artykule są ukazane słabości, ale i efektywność samorządu stanowego. I właśnie w tym dostrzegam główne podobieństwo pomiędzy samorządem średniowiecznym a współczesnym samorządem terytorialnym, a więc w problemach dotyczących zakresu działalności administracyjnej i gospodarczej. Różnice zaś dotyczą realizowanej ówczesnie działalności sądowej i politycznej, które to dziedziny wykonują dzisiaj inne organy państwa.

² *Samorząd terytorialny w Polsce w XX wieku. Myśl samorządowa. Historia i współczesność*, Lublin 1999, s. 9.

Podstawowym materiałem źródłowym są publikacje Stefana Inglota z zakresu historii średniowiecza i struktury ówczesnej wsi, zwłaszcza zaś jego najbardziej znana monografia – *Historia chłopów polskich*.

W przeciwieństwie do zróżnicowania struktury warstwy chłopskiej temat średniowiecznego samorządu wiejskiego nie doczekał się osobnej publikacji w literaturze naukowej. W większości pozycji zagadnienia teoretyczne samorządu stanowego wsi zostały ujęte ogólnikowo lub fragmentarycznie, a niekiedy wręcz są pominięte. Z tej przyczyny, jak również z powodu nieuwzględniania poglądów Inglota w publikacjach innych autorów, niniejsze opracowanie stanowi próbę przedstawienia jego spojrzenia na problematykę samorządową w kontekście poglądów J. Bardacha, K. Buczka, K. Modzelewskiego, R. Grodeckiego, H. Łowmianskiego, K. Tymienieckiego, A. Świętochowskiego, S. Wójcika i innych.

Charakter pracy wpłynął zarówno na jej metodę, jak i konstrukcję. Aby nie dopuścić do błędów wynikających z czystej dedukcji, w przypadku prac historycznych konieczne jest oparcie się na materiale źródłowym, ograniczając jednak jego prezentację do poglądów danego autora, bez rozstrzygania, czy jego koncepcja pokrywa się z ówczesną rzeczywistością, czy też nie³. Ze względu na cel i przedmiot analizy w niniejszym artykule przyjęto strukturę problemowo-chronologiczną.

Poszczególne elementy teoretyczne samorządu wiejskiego zaprezentowane zostały przez pryzmat procesów zachodzących na terenie średniowiecznego państwa Piastów. Taki schemat pracy miał wykazać, iż idee samodecydowania kształtowały świadomość ludności, wpływając na organizację i strukturę życia społecznego, tworzone instytucje i charakter związków między ludnością.

Stanowy samorząd wiejski pojawił się w państwie polskim na przełomie XII i XIII wieku (jego funkcjonowanie przyjmuje się umownie od 1175 r.⁴). Na jego powstanie i funkcjonowanie złożyły się ówczesne przekształcenia na płaszczyźnie polityczno-ustrojowej, prawnej, gospodarczej, demograficznej, społecznej i światopoglądowej. Do czynników tych należy zaliczyć: strukturę średniowiecznego państwa, upowszechnienie feudalizmu, przyrost ludności

³ K. T y m i e n i e c k i, *Z metodyki nad starożytnościami słowiańskimi*. „Przegląd Historyczny” 1948, s. 10.

⁴ Jest to rok, w którym wydano dokument fundacyjny klasztoru cystersów w Lubiążu na Śląsku w oparciu o niemieckie prawo osadnicze; por. R. G r o d e c k i, S. Z a c h o - r o w s k i, J. D a b r o w s k i, *Dzieje Polski średniowiecznej*, Kraków 1995, t. 1, s. 207.

i związane z tym osadnictwo, czyli rozwój istniejących i lokacja nowych gmin, zwiększenie opłacalności produkcji rolnej dzięki upowszechnieniu się nowocześniejszych narzędzi oraz wzrost zapotrzebowania na uprawiane produkty.

W okresie średniowiecza organizacja życia politycznego i gospodarczego była skutkiem zachodzących na terenie całej Europy zmian ustrojowych. Dwojaki system własności ziemskiej (wielkiej własności panów świeckich i duchownych oraz własności użytkowej) doprowadził do narzucenia ludności zależnej różnorodnych form świadczenia powinności w postaci danin i nieodpłatnej pracy. Ten rodzaj stosunku między panem a poddanym (zwany ustrojem feudalnym) był charakterystycznym elementem występującym we wszystkich ważniejszych dziedzinach życia.

Warunki we wczesnośredniowiecznym państwie polskim nie sprzyjały rozwojowi wsi, powodowały wysoką śmiertelność wśród ludności. Wynikało to z powodu słabej gospodarki, niestabilnej polityki wewnętrznej i zewnętrznej, a zwłaszcza złych warunków życia. Choroby, liczne wojny i głód były przyczyną śmierci i utraty mienia wielu osób⁵. Dodatkowo sytuację ludności utrudniała całkowita zależność od pana, który dysponował ich życiem i dobytkiem.

Dopiero od XII w. sytuacja ta zaczęła ulegać zmianie⁶. W tym okresie w życiu społeczno-gospodarczym na pierwszy plan wysunęło się rolnictwo i jego interesy. Byt ludności oparty został na ziemi, która stanowiła wówczas treść życia – jako najbardziej pożądanym atrybut władzy⁷.

Głównym czynnikiem pobudzającym ówczesne społeczeństwo do zmian było – według Inglota – odwieczne dążenie do zaspokojenia potrzeby bezpieczeństwa i opieki. Stanowisko to łączy w sobie naturalistyczną i państwową genezę samorządu. Z jednej strony – przedstawia samorząd jako na-

⁵ K. M o d z e l e w s k i, *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*, Wrocław 1987 s. 22-26, 47, 238-239, 241; S. I n g l o t, *Historia gospodarcza. Zarys dziejów: starożytnych, średniowiecznych, nowożytnych, nowoczesnych*, Wrocław 1949, s. 89; t e n ż e, *Historia społeczna i gospodarcza średniowiecza*, Wrocław 1949, s. 109; R. H e c k, *Okres gospodarki czynszowej (od połowy XIII do schyłku XV w.)*, w: *Historia chłopów polskich*, t. 1, red. S. Inglot, Warszawa 1970, s. 163.

⁶ *Historia chłopów polskich*, red. S. Inglot, Wrocław 1992, s. 16; J. J a n c z a k, *Środowisko geograficzne Polski przedrozbiorowej*, w: *Historia chłopów polskich*, t. 1, red. S. Inglot, Warszawa 1970, s. 51.

⁷ H. Ł o w m i a ń s k i, *Przemiany feudalne wsi polskiej do 1138 r.*, „Przegląd Historyczny” 1974, z. 3, s. 437; por. K. T y m i e n i e c k i, *Historia chłopów polskich*, t. 1, Warszawa 1965, s. 179-180.

stępowanie naturalnej działalności człowieka, nakierowanego na przetrwanie, z drugiej ujmuje go jako odzwierciedlony w prawie efekt krzewienia feudalizmu. Tylko szeroka autonomia (rozumiana jako odrębność społeczno-polityczna oraz samowystarczalność ekonomiczna) dawały społeczności gwarancję funkcjonowania i rozwoju⁸. Do elementów sprzyjających samorządności wsi, a jednocześnie świadczących o istnieniu cech ustroju feudalnego w państwie piastowskim, autor zalicza: pośrednie poddaństwo – efekt rozpowszechnienia immunitetów i zanik rzeczywistej własności ziemskiej⁹.

Odmiennego zdania jest Tymieniecki, według którego wszelkie przemiany ustrojowe prowadzące do powstania samorządu stanowego były rezultatem planowej aktywności, a nie naturalnego przejścia z ustroju rodowego w ustrój lenny. Zastępowanie czynnika monarchicznego nowymi, stanowymi elementami było zdaniem tego autora bezpośrednim wynikiem nastawienia na zysk¹⁰.

Bliższe koncepcji Inglota, zwłaszcza w aspekcie prawnej genezy samorządu stanowego, jest stanowisko Z. Cybichowskiego i J. Staryszaka. Autorzy ci ujmują instytucję samorządu jako wynik prywatnoprawnej umowy – rezultat przeniesienia uprawnień monarszych stanowiących ówczesny przedmiot obrotu¹¹.

Z powodu naturalnego i sztucznego (jeńcy i brańcy wojenni) wzrostu ludności obszar ziemi uprawianej do tej pory nie wystarczał do wyżywienia wszystkich ludzi zamieszkałych na terenie wspólnoty. Z czasem, gdy zaludnienie nie zasiedlonych terenów zaczęło leżeć w interesie właścicieli ziem, stało się ono ruchem sterowanym o charakterze zbiorowym. Działalność osadnicza miała swój wyraz w zakładaniu wsi na tzw. surowym korzeniu, a także w ponownym zasiedlaniu obszarów wyludnionych na skutek działań wojennych¹². Jednocześnie wśród ludności wiejskiej rozbudziły się dążenia do uzyskania wolności i uniezależnienia swego losu od pana (przede wszystkim przez wprowadzenie lżejszych form zależności poddańczej, zwiększenie obszaru uprawianej ziemi i unormowanie należnych panu obciążeń feudalnych)¹³.

⁸ I n g l o t, *Historia gospodarcza*, s. 83; t e n ż e, *Historia społeczna*, s. 95; por. W. K o r t a, *Okres wczesnofeudalny (do połowy XIII w.)*, w: *Historia chłopów polskich*, t. 1, Warszawa 1970, s. 75.

⁹ *Historia chłopów*, s. 13; I n g l o t, *Historia gospodarcza*, s. 84; t e n ż e, *Historia społeczna*, s. 99; R. G r o d e c k i, *Zagadnienie feudalizmu w Polsce*, Kraków 1930, s. 7-10, 18-19.

¹⁰ T y m i e n i e c k i, *Historia chłopów*, s. 179-180.

¹¹ W ó j c i k, dz. cyt., s. 34.

¹² *Historia chłopów*, s. 23; Szerz. H e c k, dz. cyt., s. 165-172.

¹³ R. G r o d e c k i, *Polska piastowska*, Warszawa 1969, s. 328.

Interesom ludności wiejskiej sprzyjał początkowy okres kolonizacji¹⁴ oparty na rodzimym prawie zwyczajowym, zwanym prawem polskim lub „obyczajem wolnych gości”. Jego istotą było uzależnienie wielkości świadczeń nie od woli feudała, lecz od wielkości gospodarstwa. Tym samym prawo to przyczyniło się do stabilizacji i zwiększenia dochodu z gospodarstwa¹⁵. Dodatkowo dzięki udoskonaleniu narzędzi o elementy żelazne oraz powszechnemu do nich dostępowi, jak również dzięki nowym systemom eksploatacji ziemi (trójpolowy system uprawy), gospodarstwa rolne stały się pożądanym, bo wysokochodowym towarem¹⁶.

Pierwotnie nowi osadnicy byli rekrutowani z sąsiednich, przeludnionych obszarów. Z czasem, na potrzeby kolonizacji, stworzono kategorię ludności zajmującej się nowym osadnictwem – tzw. gości (ludność napływową z innych ziem). Oprócz wolności, często otrzymywali oni zwolnienie z dotkliwych obowiązków względem pana¹⁷.

Nowe formy kolonizacji dotarły do Polski dwoma drogami: bezpośrednio z Flandrii bądź pośrednią z Niemiec za sprawą osadników specjalizujących się w zagospodarowywaniu nieużytków¹⁸. W tym czasie bowiem w walce z wodą i bagnem specjalizowali się wyłącznie osadnicy holenderscy i flamandzcy, którzy najpierw kolonizowali Niemcy, a następnie dotarli do

¹⁴ Inglot wskazuje, że kolonizacja obejmowała wiele zjawisk: demograficznych, gospodarczych, technicznych, społecznych i prawnych (w tym lokację). Tymieniecki również nie utożsamia tych pojęć, rezerwując pojęcie „kolonizacji” wyłącznie na określenie osadnictwa cudzoziemców. Według nich kolonizacja łączy się zawsze z imigracją, zaś lokacja to inne określenie dzierżawy. W praktyce często używa się tych terminów zamiennie. Por. I n g l o t, *Historia społeczna*, s. 152.

¹⁵ *Historia chłopów*, s. 18-19; J. B a r d a c h, B. L e ś n o d o r s k i, M. P i e t r z a k, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1998, s. 43.

¹⁶ *Historia chłopów*, s. 15-17; I n g l o t, *Historia gospodarcza*, s. 96; t e n ż e, *Historia społeczna*, s. 124.

¹⁷ T e n ż e, *Historia gospodarcza*, s. 101-102; t e n ż e, *Historia społeczna*, s. 139-141; t e n ż e, *Z dziejów wsi polskiej i rolnictwa*, Warszawa 1986, s. 44; M o d z e l e w s k i, dz. cyt., Wrocław 1987, s. 125.

¹⁸ Zamiast drobnych, rozrzuconych gospodarstw tworzyli oni systemy folwarków rolnych, na których wprowadzali innowacje zarówno w dziedzinie uprawy roli, jak i w kwestii świadczeń. Cystersi byli autorami nowej formy dzierżawienia ziemi opartej na czynszu pieniężnym, a nie na pańszczyźnie; *Historia chłopów*, s. 20; I n g l o t, *Historia gospodarcza*, s. 103-104; t e n ż e, *Historia społeczna*, s. 143, 150-152; t e n ż e, *Z dziejów*, s. 15, 41-42.

państwa polskiego, przyczyniając się do zagospodarowania nieużytków na Śląsku i Pomorzu¹⁹.

Na skutek dużej liczby osadników przybyłych z zagranicy w celu zasiedlania terenów podmokłych i zabagnionych, na obszarze królestwa polskiego pojawiło się nowe prawo osadnicze, tzw. prawo niemieckie. Kolonizacja według nowego prawa miała za zadanie przyspieszyć rozpoczęty wcześniej proces zagospodarowania, przystosowując się do społecznych i gospodarczych warunków istniejących w Polsce. Przebiegała ona w dwóch etapach. Pierwszy okres kolonizacji przypadł na wiek XIII. Charakteryzował się on powstawaniem wsi zarówno na osadniczym prawie zwyczajowym, jak i na prawie niemieckim. Dopiero w okresie panowania Kazimierza Wielkiego nastąpiło upowszechnienie się wsi drugiego typu, co pociągnęło za sobą konieczność dostosowania do nowych warunków ustroju i gospodarki państwa.

Do ówczesnego rozwoju gospodarki wiejskiej i zmian prawnych w znacznym stopniu przyczyniła się działalność średniowiecznych zakonów (zwłaszcza zakonu cystersów), które w swojej regule miały obowiązek pracy na roli i zagospodarowywania pustek²⁰.

Powstanie samorządu stanowego w Polsce wyrażało się, jak we wszystkich krajach Europy Zachodniej, w przeniesieniu niektórych uprawnień panującego władcy na konkretny stan, który dzięki nim zaspokajał własne potrzeby, bez względu na to, czy sprzyjało to interesom państwa. Instytucja samorządu wiązała się bezpośrednio z kształtującym się procesem osadnictwa na prawie niemieckim. Jej kompetencje wypływały z podstawy kolonizacji, jaką tworzyło zezwolenie monarchy na lokację nowej gminy, zwane dokumentem lokacyjnym. Akt ten miał charakter przywileju, na mocy którego pan zawierał umowę z zasadźcą – organizatorem wsi, określając prawa (m.in. prawo do samorządu) i obowiązki jej mieszkańców.

Pojęcie działalności samorządu wiejskiego mieści w sobie – podobnie jak i dzisiaj – zagadnienia zadań i kompetencji. Trudno określić, które z jej elementów wynikały z tradycji, które z oddolnej inicjatywy ludności wiejskiej, które zaś były wynikiem usankcjonowanych stosunków feudalnych. Można jednak stwierdzić, iż samorząd stanowy wsi – jako instytucja przed-

¹⁹ T e n ż e, *Historia chłopów*, s. 20; t e n ż e, *Historia gospodarcza*, s. 103-104; t e n ż e, *Historia społeczna*, s. 143, 150-152; t e n ż e, *Z dziejów*, s. 15, 41-42.

²⁰ T e n ż e, *Historia gospodarcza*, s. 101; t e n ż e, *Historia społeczna*, s. 137-139; t e n ż e, *Z dziejów*, s. 41; G r o d e c k i, Z a c h o r o w s k i, D ą b r o w s k i, dz. cyt., s. 203; J a n c z a k, art. cyt., s. 57; K o r t a, art. cyt., s. 77.

stawicielska stanu chłopskiego – zajął się zaspokojeniem podstawowych potrzeb lokalnych gwarantujących istnienie gminy, ochroną jej praw i kontrolą wypełniania obowiązków. Aktywność ta wyrażała się również w obronie jej mieszkańców przed czynnikami destabilizującymi i szczegółowej regulacji życia wiejskiego. Funkcjonowanie wspólnot uzależnione było od zewnętrznych i wewnętrznych warunków wpływających na strukturę i rodzaj stosunków występujących w obrębie społeczności. Warunki te wpłynęły na powstanie wielu potrzeb, których zaspokojenie leżało właśnie w gestii ówczesnego samorządu. Do zadań samorządu wsi należała działalność usługowa względem całej wspólnoty chłopów zgodnie z jej interesem i w ramach istniejącego prawa. Według Inglota najważniejszym zadaniem, któremu ludność od zawsze musiała sprostać, było zapewnienie porządku publicznego. Ochrona przed czynnikami zewnętrznymi stanowiła bowiem podstawę istnienia i rozwoju wszystkich jednostek ziemskich²¹. Wspólnoty pierwotne regulowały tę kwestię, kierując się zasadą pomocy sąsiedzkiej, wyrażonej obroną ziemi przez całą społeczność.

Mieszkańców każdej jednostki terytorialnej od zawsze jednoczyło wspólne poczucie przynależności do danego środowiska, przywiązanie do swej ziemi całej wspólnoty. Zmiany na scenie politycznej w państwie piastowskim sprzyjały niestabilności granic państwowych czy rozległości obszarów ziemskich. Prowadziło to w efekcie do niepokoju społecznego, wzrostu przestępczości – zwłaszcza buntów i aktów zbiegostwa²². Zagwarantowanie porządku we wsi leżało zarówno w interesie pana feudalnego, jak i mieszkańców gminy.

Gwarancję porządku na obszarze gminy dawały obowiązki nakładane na całą wspólnotę, sprowadzające się do wskazywania, chwytania i wydawania przestępców. Źródłem tej działalności gminnej należy szukać w okresie funkcjonowania pierwszych wspólnot sąsiedzkich. Wtedy to obrona przed wrogiem i poskramianie złoczyńców na własnym terenie wynikało z życiowej konieczności, stając się z czasem usankcjonowanym zwyczajem²³.

Do form będących zaspokojeniem naturalnej potrzeby samoobrony należy zaliczyć trzy formy pościgu, a mianowicie: krzyk (pościg za przestępcą uciekającym z miejsca zbrodni), ślad (poszukiwanie i tropienie kryjówki

²¹ *Historia chłopów*, s. 11.

²² Tamże, s. 40-41; K o r t a, art. cyt., s. 132-133.

²³ Już wspólnoty opolne zobowiązane były – pod groźbą odpowiedzialności zbiorowej – do podjęcia pościgu za złoczyńcą; por. M o d z e l e w s k i, dz. cyt., s. 34, 162, 165, 171.

zbiega) i pogoń (pościg za wojskiem nieprzyjaciela)²⁴. Zadania te musiały być podjęte przez wszystkich chłopów pod groźbą kary zbiorowej. Obowiązki te świadczą o tym, że gmina początkowo podejmowała wąską gamę zadań, koncentrującą się na wykonywaniu prawa ochrony i bezpieczeństwa oraz gospodarowaniu ziemią. Ale z czasem zadania narastały.

Oprócz tych podstawowych aktywności z czasem działalność samorządowa chłopów poszerzyła się o ochronę i naprawę obiektów należących do gminy. Obowiązki te spoczywały na społeczności wiejskiej zarówno w okresie pokoju, jak i w czasie działań wojennych. Obejmowały one budowę (lub naprawę) mostów i dróg (służących wszystkim mieszkańcom) przy użyciu materiałów pochodzących z tzw. wspólnych użytków wsi. Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy obowiązki te wynikały (jak w przypadku naprawy grodów obronnych) z rozkazu pana feudalnego, czy też były następstwem odpowiedzialności chłopów za mienie i bezpieczeństwo publiczne²⁵.

Wskutek nowego sposobu gospodarowania ziemią, wśród zadań samorządu stanowego wsi na pierwszy plan wysunęła się konieczność ładu przestrzennego i organizacji terenu gminy w oparciu o zasady planowej trójpolówki. Ówczesny system uprawy roli rzutował na układ przestrzenny całej jednostki terytorialnej, rodzaj upraw i wielkość plonów. To właśnie samorząd miał zapewnić wsi odpowiednie użytkowanie ziemi ornej i łąk, stąd jego działalność skupiała się na przebudowie nieregularnej zabudowy gminy.

Pierwotnie jednostka wiejska składała się z zagród zbliżonych kształtem do koła lub wielokąta, w środku którego budowano budynki. Tę nieregularną formę uzyskiwano dzięki wypalaniu puszczy. Kolejne zagrody tworzone wskutek rozrostu rodziny, kiedy to część synów była zmuszona do opuszczenia rodzinnej zagrody i budowy własnej w najbliższym sąsiedztwie.

Przebudowa gminy po przejściu na prawo niemieckie dokonywała się tam, gdzie wsie miały już granice zamknięte, i przyjmowała kształt tzw. ulicówki, okolnicy bądź owalnicy²⁶. Formy te charakteryzowały się budową gospodarstw po obu stronach biegnącej przez wieś drogi. Grunta uprawne takiej wsi dzielone były na trzy pola – niwy, obsiewane kolejno zbożami ozimymi, jarymi, w trzecim roku pozwalając ziemi odpocząć. Na każdym z tych pól

²⁴ *Historia chłopów*, s. 44; K. M o d z e l e w s k i, *Organizacja opolna w Polsce piastowskiej*, „Przegląd Historyczny” 1986, z. 2, s. 202-203.

²⁵ Por. *Historia chłopów*, s. 44.

²⁶ Tamże, s. 46; A. Ś w i ę t o c h o w s k i, *Historia chłopów polskich w zarysie*, Warszawa 1947, s. 43.

przez całą długość ciągnęły się pasy ziemi poszczególnych gospodarstw (płoty).

Ze względu na to, iż na czas ugoru pole stawało się własnością wspólną, samorząd stał na straży przestrzegania podziału ziemi nadziałowej na trzy niwy, uprawy w wytypowanych polach zbóż ozimych i jarych oraz tworzenia z łąk wspólnych pastwisk²⁷. Wydaje się, że samorząd decydował także o podziale siana zebranego ze wspólnych użytków, biorąc pod uwagę liczbę zwierząt hodowanych w danym gospodarstwie.

W przypadku nowych wsi budowanych na terenach górzystych lub przy leśnych karczowiskach samorząd decydował o tworzeniu odmiennych form organizacji terenu. Na skutek możliwości powiększania terenu gminy (przez zagospodarowanie łąk leśnych) oraz trudności w bliskim skupieniu gruntów ornych tworzonego nowego rodzaju organizacji wsi, tzw. wieś łąk leśnych, oparty na indywidualnej, a nie wspólnej trójpolówce²⁸.

Następstwem wzrostu techniki uprawy ziemi i rozpowszechnienia lepszych narzędzi rolnych była nadwyżka plonów w gospodarstwach wiejskich. Zaczęto też rozwijać wiejskie rzemiosło²⁹. Początkowo kmiecie musieli sami szukać rynków zbytu dla własnej produkcji, podróżując na targ do najbliższych miast bądź przyległych do nich jednostek wiejskich. Z czasem – na skutek ograniczeń prawnych (prawo mili) – sprzedaż produktów rolnych została znacznie utrudniona³⁰. Prawdopodobnie więc, iż stworzenie możliwości choćby tymczasowego targu stało się zadaniem stawianym właśnie przed samorządem wiejskim.

Funkcje lokalnego targu spełniały w gminach wiejskich karczma lub zajazd, stanowiące najczęściej uposażenie sołtysa³¹. Wydaje się więc, że stworzenie miejsc handlowych było znowu wyrazem woli pana feudalnego, a nie konsekwencją realizacji stawianych przed samorządem zadań.

Innym celem stawianym przed samorządem, a wynikającym z odwiecznego dążenia wspólnoty do przetrwania w trudnych warunkach, było zagwarantowanie opieki najbardziej potrzebującym członkom wspólnoty gminnej oraz pomoc w wypadku klęsk żywiołowych i zdarzeń losowych. Powstała nowa funkcja, którą dziś określa się mianem opieki społecznej. Zadanie to było szczegółowo

²⁷ *Historia chłopów*, s. 26.

²⁸ Tamże, s. 26, 46-47.

²⁹ Por. t e n ż e, *Historia społeczna*, s. 106 oraz *Historia gospodarcza*, s. 163.

³⁰ *Historia chłopów*, s. 27.

³¹ Tamże.

realizowane w okresie XIII-wiecznych przemian ustrojowych, mających wyraz w ograniczeniu władzy państwowej na rzecz działalności lokalnej samorządów. Materiały źródłowe pomijają jednak tę kwestię, ograniczając instytucjonalną pomoc kmieciom do dobrej woli panów oraz działalności ówczesnego Kościoła (m.in. przez wyznaczanie nowych świąt, w czasie których ustawały wszelkie prace wynikające z obowiązków feudalnych). Działalność wspólnoty samorządowej w tej mierze sprowadzała się wyłącznie do pomocy rodzinnej lub sąsiedzkiej.

Przedstawione przez Inglota zagadnienie działalności samorządu w ramach zapewnienia bytu mieszkańcom wsi nie ukazuje rzeczywistego stanu gmin wiejskich i funkcjonowania ich instytucji samorządowych. Problemowi zaspokajania potrzeb wspólnoty wiejskiej autor poświęcił bowiem wyjątkowo mało uwagi, nie zajmując w tej kwestii jednoznacznego stanowiska.

W okresie feudalizmu najsilniejszą podporą władzy było sprawowanie funkcji sądowniczych wobec określonej grupy ludności. Na skutek prawa niemieckiego i możliwości przeniesienia niektórych uprawnień na związek chłopów, w zakresie częściowej jurysdykcji władzę nad kmieciami uzyskała instytucja samorządu. Uprawnienia wykonawcze wsi były istotnym rozwinięciem funkcjonowania samorządu stanowego, którego samorząd nowożytny (państwowy) został pozbawiony.

Sądownictwo w gminach wiejskich miało charakter patrymonialny (z rąk monarchy przekazano je właścicielowi ziemskiemu) i częściowo samorządowy (kompetencje jurysdykcyjne przeniesiono z pana ziem na sołtysa wraz z ławą wiejską). Sądy wiejskie tworzone były analogicznie do sądów miejskich. Ich powstanie gwarantowane było każdorazowo przez akt lokacyjny oparty na zasadach prawa niemieckiego. Były w nim zawarte kompetencje oraz sposób nadzoru samorządu.

Samorząd wiejski był wielopłaszczyznowo uzależniony od pana feudalnego. Od niego ostatecznie zależał wybór kmieci na stanowisko ławników, jak również zakres i formy ich działania. Zakres działania ograniczał się przeważnie do samodzielnego załatwiania spraw służących interesowi wsi, w tym do częściowego sądownictwa nad chłopami, oraz nadzoru co do wywiązywania się ich z obowiązków względem społeczności i feudała. Samorząd mógł funkcjonować wyłącznie w ramach prawa (najpierw zwyczajowo-

wego, następnie spisanego), nie godząc jednocześnie w interes pana feudalnego³².

Organem samorządu wiejskiego w Polsce piastowskiej była ława, czyli rodzaj sądu składającego się najczęściej z 3-7 ławników. Byli oni rekrutowani z grupy kmieci przez wolnych chłopów zamieszkujących teren danej gminy. Przewodniczył im sołtys (od niem. *Schultheiss* – sędzia wiejski), będący funkcjonariuszem administracyjno-gospodarczym, który stał na czele wsi, na straży jej porządku prawnego, tj. przestrzegania umowy lokacyjnej. Oprócz funkcji sądowniczych sołtys nierzadko pełnił funkcje skarbowe, nadzorcze i wojskowe. Ze względu na zasługi sołtysa w procesie osadzania wsi jego pozycja względem innych chłopów miała charakter uprzywilejowany, wyrażający się w zwolnieniu od większości świadczeń względem feudała i większym uposażeniu. Mimo wszystko – ze względu na to, iż w stosunku do urzędników dworskich jego uprawnienia miały dość wąski zakres – Ingot zalicza sołtysa do funkcjonariuszy mniejszej wagi. Sołtysiem zostawał najczęściej zasadzca; musiał być on osobą zamożną, zdolną do przeprowadzenia kolonizacji wsi i zapłaty za sołectwo, stąd też sołtysi wywodzili się najczęściej z rycerstwa, mieszczaństwa bądź zamożnego chłopstwa³³.

Samorząd stanowy wsi w państwie Piastów – jako rodzaj korporacji – nie był samorządem pełnym ze względu na to, iż często sąd wiejski reprezentowany był przez sołtysa, sprowadzając ławników do roli pomocniczej³⁴. Sołtys – jako przewodniczący sądu wiejskiego – był przede wszystkim urzędnikiem pana i pomimo posiadanej samodzielności podlegał mu bezpośrednio. Urząd sołtysa miał charakter lenna. Stanowił on swoistą „instytucję feudalną typu ziemskiego”, wspartą działalnością ławy, dając podstawy do mówienia o samorządowym charakterze sądu wiejskiego. Na wsi nie było właściwego organu będącego wyrazem samorządności, a mianowicie rady³⁵. Z tego powodu mówienie o samorządzie stanowym wsi, gdy sołtys najczęściej nie wywodził się z warstwy chłopskiej, stanowi pewne uogólnienie. Tym bardziej że sołtys częściej bronił interesów własnych, niż był reprezentantem spraw wsi³⁶.

³² T e n ż e, *Historia społeczna*, s. 115.

³³ *Historia chłopów*, s. 12; I n g l o t, *Historia społeczna*, s. 115; Z. G l o g e r, *Encyklopedia staropolska*, t. 4, Warszawa 1978, s. 264.

³⁴ I n g l o t, *Historia społeczna*, s. 155.

³⁵ T y m i e n i e c k i, *Historia chłopów*, s. 503.

³⁶ Tamże, s. 490.

Zakres obowiązków sądu ławników dotyczył – zdaniem Inglota – wszystkich spraw kmieci, z wyjątkiem spraw ważnych. W rzeczywistości kompetencje samorządu obejmowały sądownictwo niższe, które zajmowało się przestępstwami pospolitymi (w takich sprawach nie obowiązywały najsurowsze wymiary kary – śmierć czy okaleczenie). W pozostałych sprawach jurysdykcja należała do pana feudalnego. Sąd pański odbywał się trzy razy do roku, w tzw. rokach wielkich, i miał również prawo do rozpatrywania apelacji chłopów od wyroków ławy³⁷.

Samorząd wsi – jako organ sądowniczy – zobowiązany był do egzekwowania kar sądowych nałożonych na kmieci za popełnione wykroczenia. W okresie przeważającej gospodarki naturalnej kary mogły przyjmować wartość wymienną – w „darach natury”. Niekiedy, ze względu na trudności ze ściąganiem kar od chłopów, sądy wiejskie obniżały ich wysokość, zadowalając się częścią (1/3 bądź nawet 1/5) ustalonej wysokości³⁸.

Ogólnie można powiedzieć, iż w państwie piastowskim wieś podlegała podwójnemu sądownictwu – sądowi dziedzica i samorządowi wiejskiemu. Funkcjonowanie obok siebie sądów chłopskich, sądów państwowych (dla zastrzeżonych spraw ważnych) i sądu monarchy (sądu ostatniej instancji) sprawiło, iż związek państwa i lokalnych instytucji sądowniczych został osłabiony³⁹. Oprócz możliwości sądu nad kmieciami samorząd stanowy wsi prowadził również działalność prewencyjną, nadzorując przestrzeganie obowiązków i korzystanie z uprawnień przez wspólnotę gminną.

W gminie wiejskiej gospodarstwa chłopskie miały charakter dzierżaw. Ze względu na to kmieciom („chłopom z ziemią”) przysługiwały dodatkowe uprawnienia, których pozbawieni byli chłopci nie posiadający nadziału. W związku z tym, iż dotyczyły one użytków będących mieniem całej gminy, prawa te podlegały szczególnej kontroli samorządu. Chodzi tu głównie o prawo do rybołówstwa, wyrębu drzewa oraz uregulowanego wypasu bydła na terenie wsi⁴⁰. Z tym ostatnim bezpośrednio związany był obowiązek

³⁷ I n g l o t, *Historia społeczna*, s. 155; K. M o d z e l e w s k i, *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego X-XIII w.*, Wrocław 1975, s. 347 n.; por. B a r d a c h, L e ś n o d o r s k i, P i e t r z a k, dz. cyt., s. 78, 123; H e c k, art. cyt., 203 n.

³⁸ B a r d a c h, s. 74.

³⁹ M o d z e l e w s k i, *Organizacja gospodarcza*, s. 307.

⁴⁰ Por. I n g l o t, *Historia społeczna*, s. 108-109; T y m i e n i e c k i, *Procesy twórcze formowania się społeczeństwa w wiekach średnich*, Warszawa 1921, s. 222-223.

dzielenia ziemi ornej (zwany obowiązkiem niwowym) przez kmieci (według zasad trójpolówki) na trzy prostokątne pola⁴¹.

Samorządowi podlegała również szczegółowa regulacja możliwości opuszczenia wsi przez chłopów, określana mianem prawa wychodu. Początkowo chłop musiał pozostawić po sobie we wsi jednego syna, który dziedziczył gospodarstwo, lub też musiał znaleźć zastępcę na swoje miejsce. We wsiach na prawie niemieckim mógł on opuścić wieś po wypełnieniu określonych obowiązków, takich jak wykonanie prac w gospodarstwie, opłata rocznego czynszu, znalezienie następcy. W celu zahamowania wychodu możliwość opuszczenia ziemi ograniczono tu do jednego lub dwóch chłopów na rok, oczywiście po wcześniejszym ich rozliczeniu się ze zwrotu długów czy opłaty wstawnego. Osadnicy nie mogli też opuścić ziemi przed zakończeniem jej zagospodarowywania (w tzw. latach wolnizny, których liczba wahała się od 3 do nawet 20). Odejście ze wsi mogło dokonać się dopiero po opłaceniu ciężarów równających się liczbie lat wolnych od świadczeń⁴². Powyższe ograniczenia prawne nadzorowane przez samorząd wpływały na wzrost liczby zbiegów, czyli chłopów opuszczających ziemię bez wypełnienia obowiązków względem pana⁴³.

Kompetencje samorządu stanowego wsi, oprócz kontroli kmieci z realizacji przysługujących im praw, obejmowały również nadzór nad wypełnianiem przez nich obowiązków nałożonych przez władze państwowe, kościelne i feudalne. Trudno stwierdzić, w jakim stopniu samorząd kontrolował czynności związane ze zbiorem danin i wypełnianiem powinności. Na pewno mógł sądzić krnąbrnych kmieci, którzy buntowali się przeciw dużej liczbie nakładanych na nich świadczeń.

Wydaje się także, że w początkowym okresie działalności samorząd mógł pełnić funkcje organu administracji skarbowej. Niewykluczone, iż zbiór podatków i danin dokonywany był wówczas za pośrednictwem sołtysa, który mógł pełnić funkcje skarbnika gminy⁴⁴. Bardziej jednak prawdopodobne jest

⁴¹ Por. *Historia chłopów*, s. 26; G o Ń c z a r, dz. cyt., s. 12.

⁴² Por. *Historia chłopów*, s. 20; I n g l o t, *Historia społeczna*, s. 153; G r o d e c k i, Z a c h o r o w s k i, D ą b r o w s k i, dz. cyt., s. 205-207; H e c k, art. cyt., 197-201.

⁴³ Jeśli chłop nie był w stanie dopełnić obowiązków, nie zawsze musiał stawać przed sądem wiejskim. Mógł bowiem uzyskać poręczenie nowego pana, iż w określonym terminie wywiąże się z zobowiązań na rzecz dawnego feudała (instytucja rękojemstwa kmieci). Nie łamał wówczas prawa. Por. B a r d a c h, L e ś n o d o r s k i, P i e t r z a k, dz. cyt., s. 98-99.

⁴⁴ Tamże, s. 45.

to, iż ze względu na różnorodność świadczeń⁴⁵ zajęcie to leżało w gestii urzędników państwowych. Do podstawowych obowiązków nakładanych na wsie lokowane na prawie niemieckim należały opłata czynszu i robocizna. Dodatkowo za ziemię, zabudowania i pomoc w zagospodarowaniu ziemi, kmięć zobowiązany był do uiszczania panu świadczeń umieszczonych w umowie zawartej przy objęciu nadziału oraz do wypełniania zleczanych obowiązków nadzwyczajnych (np. karczunku, budowy grodu). Te ostatnie nie obejmowały w równym stopniu wszystkich chłopów z nadziałem, ponieważ były uzależnione od wysokości „długu” zaciągniętego u pana na zagospodarowanie ziemi.

Genezę różnorodności świadczeń Inglot wywodzi z przedpaństwowych obowiązków wobec wspólnoty rodowej i sąsiedzkiej, wzmożonych działalnością władców piastowskich⁴⁶. Pierwotnymi daninami nakładanymi na chłopów były obowiązki dotyczące całej jednostki terytorialnej – jako jednej wspólnoty. Miały one charakter zbiorowy ze względu na to, że ówczesna władza nie miała odpowiedniego aparatu przymusu, zdolnego do egzekwowania danin.

Najmniej uciążliwy był obowiązek corocznej daniny wołu i krowy (tzw. krowa opolna), gdyż nakładano go na całą gminę wiejską⁴⁷. W praktyce to samorząd decydował, które z gospodarstw w danym roku wywiązywało się z tego wspólnego obowiązku. Obowiązki feudalne wypełniane były przez chłopów w postaci renty odrobkowej, naturalnej bądź w czynszu; wraz z upowszechnieniem się prawa niemieckiego częściej miały one charakter czynszu⁴⁸.

Obok zobowiązań wobec pana każdy kmięć musiał także wywiązywać się ze świadczeń wobec władzy państwowej. Należności te regulował za pośrednictwem feudała. Były to daniny stałe (podatek gruntowy) i okolicznościowe (stan, pomocne, wdowie, dziewicze) oraz różnego rodzaju usługi zarezerwowane dla monarchy i administracji państwowej⁴⁹. Ten szeroki

⁴⁵ Do danin na rzecz pana ziem – nakładanych na poszczególne gospodarstwa – zaliczano: poradlnie, podymne, powołowe, łanowe, daniny zbożowe, tj. osep, śreżna, szron, oraz powinności łowieckie. Oprócz daniny opolnej do świadczeń nakładanych na całą wieś zaliczano podworowe i narzaz.

⁴⁶ *Historia chłopów*, s. 34.

⁴⁷ Tamże; M o d z e l e w s k i, *Chłopi*, s. 43.

⁴⁸ I n g l o t, *Historia społeczna*, s. 113, 153; M o d z e l e w s k i, *Organizacja gospodarcza*, s. 175.

⁴⁹ *Historia chłopów*, s. 34-37; M o d z e l e w s k i, *Chłopi*, s. 43; T y m i e -

i różnorodny system służebności wynikał bezpośrednio z silnej pozycji monarchy i patrymonialnej koncepcji państwa. Oprócz obowiązku stanu, czyli ugoszczenia władcy w czasie podróży, oraz służebności łowieckich (mieszczących w sobie także ochronę zwierzyny jako część regale władcy), chłopci zobowiązani byli do zapewnienia środków lokomocji (koni, wozów) monarche, jego urzędnikom i służbie. Powinności związane z transportem obejmowały przymus poruszania się kmieci wyznaczonymi szlakami, jak również obowiązek eskortowania więźniów i cennych ładunków (do granicy wsi)⁵⁰.

Powszechne dla chłopów świadczenia na rzecz Kościoła obejmowały: dziesięcinę (obejmująca dziesiątą część zbiorów) i opłaty za posługi kościelne (meszne, świętopietrze)⁵¹.

Do wymienionych obowiązków chłopskich podlegających kontroli samorządu zaliczyć należy posługi obronne kmieci związane z konfliktem zbrojnym o charakterze ogólnopaństwowym bądź lokalnym. W okresie piastowskim powszechny był obowiązek udziału w wojnie obronnej w obrębie granic, jednakże utożsamianie wojsk pieszych z chłopskimi i pogląd o masowym udziale ludności, a zwłaszcza ludności wiejskiej, w walkach nie jest w pełni prawdziwy.

Obowiązek wojskowy przede wszystkim spoczywał na rycerstwie. Warstwę chłopską obowiązywał ciężar prawa książęcego zwany wojną, będący pozostałością po dawnej powszechnej mobilizacji. Mocą immunitetu zobowiązywał on chłopów do służby pomocniczej: lokalnej obrony „własnej ziemi”, tzn. jednostki gospodarczej – łanu, źrebu, dworu lub obsługi rycerstwa. Kmiecie musieli ponosić koszty związane z obroną tzw. stróży, która przyjmowała postać podatku nadzwyczajnego (w okresie walk) lub straży (w okresie pokoju)⁵². Dodatkowo chłopci pełnili funkcje giermków rycerskich, a także budowali i naprawiali fortyfikacje (przesieki i grody)⁵³. Spełnianie tych wszystkich powinności objęte było nadzorem sądowym samorządu, stanowiąc ochronę interesów instytucji władczych.

n i e c k i, *Procesy twórcze*, s. 334; Szerz. K o r t a, art. cyt., s. 98-121.

⁵⁰ B a r d a c h, L e ś n o d o r s k i, P i e t r z a k, dz. cyt., s. 69; por. M o d z e l e w s k i, *Organizacja gospodarcza*, s. 140.

⁵¹ *Historia chłopów*, s. 36-37.

⁵² Tamże, s. 44; M o d z e l e w s k i, *Chłopi*, s. 57, 59; T. W a s i l e w s k i, *O służbie wojskowej ludności wiejskiej i składzie społecznym wojsk konnych i pieszych we wczesnym średniowieczu polskim*, „Przegląd Historyczny” 1960, z. 1, s. 1, 5-13, 19.

⁵³ *Historia chłopów*, s. 44-45; B a r d a c h, L e ś n o d o r s k i, P i e t r z a k, dz. cyt., s. 115; Szerz. K o r t a, art. cyt., s. 134-137.

Samorząd stanowy wsi okresu piastowskiego powstawał w okresie burzliwych zmian ustrojowych. Był on instytucją powołaną wolą ówczesnych panów wielkiej własności ziemskiej, którzy przyznając pewien zakres spraw własnych gminom, jednocześnie ograniczali jego działalność, narzucając mu wiele obowiązków. Szczególnie dotkliwe było to, że decyzje samorządu wiejskiego podlegały całkowitej kontroli administracji feudałów i z tego względu służyły przede wszystkim ich interesom.

Rozwój i umocnienie średniowiecznej warstwy chłopskiej dokonały się przede wszystkim na skutek silnej opieki władców państwa (dzięki której chłopci uzyskali ochronę prawną oraz dostęp do ziemi, udział w sądownictwie i administracji), z tych względów nie można nazwać ówczesnej ludności wiejskiej warstwą bierną. Pomimo zależności od właścicieli ziemskich wspólnoty gminne zdołały dokonać w swym obrębie daleko idących przekształceń, mających swój wyraz w zmianie ówczesnej gospodarki rolnej i ewolucji stosunków społecznych na wsi. Dzięki samorządowi stanowemu stali się grupą społeczną rozwijającą swoje aspiracje do samostanowienia.

Przedstawione elementy funkcjonowania samorządu w średniowieczu mogą stanowić pewne odniesienie wpływające na kształt administracji lokalnej w czasach nam współczesnych. Jak już zostało powiedziane, obecnie samorząd staje przed trudnym dylematem dotyczącym zakresu władztwa lokalnego, a przecież istotą stanowego samorządu wiejskiego – oprócz gospodarowania gminą – było też sądownictwo nad wspólnotą. Podstawowa dyskusja toczy się wokół podjęcia czy rezygnacji z samodzielności gospodarczej samorządów lokalnych. Artykuł ten wykazał, iż właśnie przez czynnik gospodarczy funkcjonowanie instytucji życia lokalnego sprawdziło się w okresie średniowiecznych przemian samorządowych. Mianowicie szeroki zakres działalności gospodarczej gminy decydował o rosnącym poczuciu ich godności, wzroście pozycji społecznej, a nawet politycznej (udział w obronie kraju, nobilitacje za czyny wojenne).

Funkcjonowanie samorządu stanowego chłopów wskazuje na to, że gospodarcze władztwo nad majątkiem stanowi podstawę zabezpieczenia interesów wspólnoty (również przez ochronę praw jej poszczególnych mieszkańców), gwarantując tym samym jej istnienie i rozwój. Obecnie optymizmem napawa fakt, iż pomimo wielu trudności (nadużywanie władzy, konflikty i sprzeczne interesy wspólnot lokalnych) większość współczesnych samorządów – dzięki samodzielności administracyjnej w gospodarowaniu majątkiem gmin z zyskiem dla własnej wspólnoty – uzyskuje zwiększone poczucie podmiotowości i obywatelstwa. To właśnie zarządzanie swoimi sprawami jest kryterium

pełnego samodecydowania o sobie przez jednostki samorządu terytorialnego. Jest to istotne, pożądane i sprawdzone w okresie rozwoju demokracji monarchistycznej i sprawdza się również teraz – w okresie szerokich zmian (politycznych, prawnych, społecznych i gospodarczych) związanych z włączeniem wspólnot lokalnych w struktury europejskie.

BIBLIOGRAFIA

- Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M.: Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 1998.
- Gloger Z.: Encyklopedia staropolska, t. 1, Warszawa 1978.
- Gończar M.: Samorząd wsi; historia i nowe możliwości, Warszawa 1990.
- Grodecki R.: Polska piastowska, Warszawa 1969.
- Grodecki R.: Zagadnienie feudalizmu w Polsce, Kraków 1930.
- Grodecki R., Zachorowski S., Dąbrowski J.: Dzieje Polski średniowiecznej, t. 1, Kraków 1995.
- Historia chłopów polskich, red. S. Inglot, t. 1, Warszawa 1970.
- Historia chłopów polskich, red. S. Inglot, Wrocław 1992.
- Inglot S.: Historia gospodarcza. Zarys dziejów: starożytnych, średniowiecznych, nowożytnych, nowoczesnych, Wrocław 1949.
- Inglot S.: Historia społeczna i gospodarcza średniowiecza, Wrocław 1949.
- Inglot S.: Z dziejów wsi polskiej i rolnictwa, Warszawa 1986.
- Łowmiański H.: Przemiany feudalne wsi polskiej do 1138 r., „Przegląd Historyczny” 1974, z. 3.
- Modzelewski K.: Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej, Wrocław 1987.
- Modzelewski K.: Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego X-XIII w., Wrocław 1975.
- Modzelewski K.: Organizacja opolna w Polsce piastowskiej, „Przegląd Historyczny” 1986, z. 2.
- Świętowski A.: Historia chłopów polskich w zarysie, Warszawa 1947.
- Tymieniecki K.: Procesy twórcze formowania się społeczeństwa w wiekach średnich, Warszawa 1921.
- Tymieniecki K.: Historia chłopów polskich, t. 1, Warszawa 1965.
- Tymieniecki K.: Z metodyki nad starożytnościami słowiańskimi, „Przegląd Historyczny” 1948, z. 1.
- Wasilewski T.: O służbie wojskowej ludności wiejskiej i składzie społecznym wojsk konnych i pieszych we wczesnym średniowieczu polskim, „Przegląd Historyczny” 1960, z. 1.

W ó j c i k S.: Samorząd terytorialny w Polsce w XX wieku. Myśl samorządowa. Historia i współczesność, Lublin 1999.

LOCAL GOVERNMENT ESTATE ADMINISTRATION
IN POLAND IN THE TIMES OF THE PIASTS

Sum m a r y

The local estate government in the countryside appeared in Poland at the turn of the 12th and 13th centuries, in the historical period when the disruption of the state unity caused the situation in which much more emphasis was put on the internal issues of the Polish society than on purely political affairs. There was a number of factors that contributed in the formation and the development of local countryside administration, among which the most important to be mentioned are regime, legal, economical, demographic, social, ideological and philosophical transformations. This institution was closely connected with the contemporaneous process of settlement based on a German law. The competences of the local countryside administration resulted from the colonization itself, the basis of which was a location act of a new local communal unit. One of the duties of the local administration was to provide the members of the local community with services whose main aim was to satisfy a basic need for security and protection, both according to the legal system as well as to the peasantry's interests. Local countryside administration, called upon by the volitional decision of the landowners and supervised by the state authorities, constituted a partial representation of the peasantry. Its activities were confined to few commissioned issues such as lower judiciary system and supervising the peasantry that were related to the peasantry's duties resulting from the feudal dependence.

Słowa kluczowe: kolonizacja, osadnictwo, prawo niemieckie, samorząd, sąd wiejski (sołtys, ława), ustrój feudalny.

Key words: colonization, settlement, German law, self-government, village court (sołtys, the jury), feudal system.